

České loutkové spolkové divadlo 1900 – 1950

Loutky a loutková divadla ze sbírky Marie a Pavla Jiráskových

„Když se Svaz osvětový změnil roku 1925 v Masarykův lidovýchvonný ústav, již tehdy bylo usilováno, aby bylo přesně zjištěno, kde všude je loutkové divadlo, jaké a od kdy hraje. To bylo uznáno jak z důvodů statistických, tak pro účely studijní, jakož i pro zjištění rozvoje loutkového divadelnictví. V roce 1927 začala soustavná statistická akce pomocí dotazníků za účinné spolupráce školních inspektorů a osvětových sborů. Výsledek šetření byl, že se v roce 1928 zjistilo 2600 loutkových divadel v naší republice.“

Sokolov, Václav. O vzniku a činnosti Loutkářského soustředění až do roku 1935.
Loutkář Praha 1935, roč. XXII., č. 1, s. 4

Výroba loutek patřila k české tradici, i když v průběhu staletí se obliba loutek měnila. Za nejslavnější období této obliby je považována první polovina minulého století, kdy malé či větší loutkové divadlo nesmělo chybět téměř v žádné české rodině či škole, ale stejně tak často se loutkové divadlo hrálo v každé sokolovně, orlovně, tělocvičně dělnických jednot či dokonce i na faře.

Jestliže si představíme, že koncem dvacátých let pravidelně hrálo na území tehdejší Československé republiky přes dva a půl tisíce evidovaných loutkových amatérských divadel spolkových a školních a nejméně podobný počet divadel rodinných, a pokud by měla každá ze scén pouhých dvacet loutek, pak nám počet loutek vychází nejméně na sto tisíc a to už lze bez nadsázky hovořit o masové produkci uměleckoprůmyslové scénografie pro ochotnickou loutkářskou sféru.

Každopádně takové rozšíření loutkového divadla si vyžádalo mohutnou sériovou produkci, ve které převažoval přísně typologický a z počátku realistický styl. Praxe jednotlivých loutkářských firem byla téměř shodná. Menší loutky se většinou odlévaly nebo mačkaly do forem (hlavy, ruce, nohy) zpravidla ze sádry, nebo ze speciální hmoty, na kterou existovaly utajované firemní recepty. Na zakázku se také řezaly ze dřeva podle kresebných typových návrhů nebo modelových hlav, zejména větší loutky, nebo specifické figury (např. zvířátka). Polychromie se prováděla ručně. Firmy nabízely loutky kompletní, pěkně kostýmované, nebo levnější polotovary. Typizované velikosti se pohybovaly od 18 do 50 cm.

Podobně tomu bylo i u výpravy, tedy proscéní s kulisovými proměnami. Také zde byly několika firmami tištěny ušlechtilou vícebarevnou litografií kulisy většinou podle návrhů renomovaných autorů zpravidla typových velikostí. Tyto tisky si mohli loutkáři podlepotat a sestavovat na vlastní divadelní konstrukci nebo, zvláště ti movitější, si mohli objednat u tehdejších firem i celé kompletní divadlo podle vlastního či publikovaného návrhu.

První větší vlna amatérských loutkářských spolkových scén s občasným provozem přichází už v devadesátých letech devatenáctého století. Byla to divadla z libosti, soubory nejružnější kvality a orientace, které však převážně využívaly divadel i figur odkoupených od kočovných marionetářů

nebo si je pro své potřeby daly řezat a malovat u tvůrců, kteří pracovali nadále v loutkářském kánonu 19. století. Ti zpravidla zachovávali nejen technologickou manýru, ale i loutkovou či scénickou typologii, vycházející z repertoáru lidových marionetářů 19. století. Ukázkou tohoto typu divadla je ručně malované divadlo na plátně Jindřicha Bošky z Vlachova Březí pro rodinu kočovných marionetářů Flachsů. Boška ještě ve dvacátých a třicátých letech tvořil pro cirkusáky, staré kočovné marionetáře i spolkové divadlo. V těchto divadlech hrály řezbované zpravidla kolem 60 cm vysoké marionety vedené drátem seshora. K jejich předním řezbářům kolem přelomu století patřil Antonín Sucharda a jeho dílna v Nové Pace, Josef Allesi z Prahy či Vojtěch Zach.

Opravdu české rodinné a spolkové loutkové divadlo se začalo rozvíjet teprve po roce 1911 po nečekaném společenském úspěchu První loutkářské výstavy v Kinského sadech v Praze. Výstava byla pod vedením loutkářského historika Jindřicha Veselého bezprostředním podnětem ke vzniku Českého svazu přátel loutkového divadla, který soustředil progresivní českou inteligenci očarovanou loutkářstvím a vzápětí publikoval svůj manifest v historicky prvním čísle časopisu Český loutkář. V provolání „Co chceme?“ z roku 1912 nalezneme už v podstatě všechny zásadní požadavky pro konstituování českého moderního loutkového divadla, včetně nezbytnosti vytvoření českých uměleckých rodinných a spolkových divadélek a loutek.

Předlohami prvních českých sériově vyráběných loutek se tak staly přirozeně kresby národního malíře Mikoláše Alše a některé figury původních marionet Matěje Kopeckého. Jejich výrobu zavedl Loutkářský závod Antonína Münzberga a v prosinci roku 1912 byla v prodeji v Českém lidovém knihkupectví u Springra jejich první série. Tyto „Alšovky“ měly lehce karikující a humorný ráz, který společně s jemnou modelací a pečlivým kostýmováním byl klíčem k jejich nezměrnému úspěchu. Spojením Alšových loutek s první sérií „Dekorací českých umělců“, kterou vydal Český svaz přátel loutkového divadla u A.Vítka v Praze o rok později, vzniklo moderní rodinné či spolkové divadlo, které se ujalo pod označením „Alešovo divadlo“. O prestiži dekorací svědčí i to, že se na jejich tvorbě postupně podílelo 22 profesionálních výtvarníků a vzniklo tak typové stavebnicové divadlo, které rozvíjeno a doplňováno mohlo sloužit i několik desetiletí.

Po I. světové válce na základě úspěchu „Alešova loutkového divadla“ i dobového vnímání loutky jako typicky národního dědictví začíná ohromná produkce divadel a loutek v ustálených velikostech. Autorem předlohy takového uceleného souboru jednotného výtvarného rázu býval často profesionální výtvarník. S firmou Antonín Münzberg například trvale spolupracoval šéf výpravy Národního divadla, akademický malíř Karel Štapfer, který měl sice tradiční, ale zato technicky důkladný přístup k loutkářskému umění. V roce 1925 vyšly Velké Štapferovy dekorace, určené pro loutky 35 cm vysoké a vzniklo tak efektní historizující divadlo, které bylo používáno pro školní a spolkovou divadelní činnost. Největší tištěné dekorace pro potřebu spolkových divadel navrhnul akademický malíř Vít Skála. V roce 1926 je pro loutky velké 35 – 50 cm vydal Masarykův lidovýhonný ústav v Praze.

Společně s kulisami ve dvacátých letech nastala široká poptávka pro kvalitních loutkách ve velikostech od 35 do 60 cm. Lze říci, že snad v této době nebylo na našem území kvalitního řezbáře, který by nebyl požádán o řezbu kolekce marionet pro místní nebo často i vzdálené divadlo. Řezané typy si však držely zpravidla podobnou stylizaci, která syntetizovala to nejlepší z dědictví marionet kočovných marionetářů s designy loutek rodinného loutkového divadla a moderními řezbami pražských spolkových divadel té doby. To umožňovalo kolekce loutek v průběhu času a podle potřeby doplňovat, mnohdy i rukou jiného řezbáře, protože typy bývaly všeobecně respektovány. Spolková

divadla tak záměrně usilovala o jistou univerzalitu typů, podobně jako kočovní marionetáři, tak, aby se výměnou hlav případně kostýmováním loutek mohly získat postavy pro různé hry. Praxe té doby také přála zručným řezbářům s líbivou či efektní stylizací, zdůrazňující typové rysy fyziognomie, tak aby řezaná hlava prozrazovala už svou výtvarnou podobou charakter postavy. V této době byla totiž hlava podstatná, protože těla s drátovým vedením mohl vlastně už zhotovit kdokoliv, protože technicky vše podstatné tyto marionety převzaly od marionet kočovných loutkářů a jejich technologie byla tedy všeobecně známá. Podobně to bylo s kostýmy, o které zpravidla podle vydávaných stříhů pečovalo dámské osazenstvo divadel. Nejznámějším řezbářem spolkových loutek dvacátých let byl pražský Josef Chochol (III.), na jehož příkladu je zřejmá dobová praxe. Byl výtečným řezbářem, navíc se v jeho díle dovršila i rodinná tradice. Chocholovy loutky vynikaly nezaměnitelným rukopisem, byly dokonale řemeslně zvládnuty, provedeny se zdůrazněnou fyziognomií prostřednictvím výrazné hluboké řezby.

Dekorace i loutky prodělaly během dvacátých let značný vývoj. Dekorace prošly cestou od realismu až po náznakové funkční scény, nejen zcela oproštěné, ale počítající již s kruhovým horizontem, řešením pomocí světelné či látkové atmosféry. Také loutky na prahu třicátých let měly za sebou odvážný vývoj. Přestože se ještě mnohde hrálo s loutkami na drátu, častěji se používala technologie závěsů „na nitkách“, která podle způsobů a míst uchycení umožňovala rozsáhlé možnosti loutkového pohybu.

Počátkem třicátých let byl vyčerpány podněty, které plynuly ze srovnávání se s tradičním loutkářstvím. České loutkářství bylo tehdy spíše prostřednictvím UNIMY a hostování cizích loutkářských souborů konfrontováno se světovým loutkářským vývojem a také více reagovalo na podněty českého činoherního divadla. Generace loutkářů, která nastoupila, se orientovala na nejnovější divadelní trendy prostřednictvím nově vznikající moderní loutkářské dramaturgie a zejména i režie. Postupně opouštěla iluzivní hledisko a nahrazovala je neiluzivními postupy. Režiséři a výtvarníci si začali uvědomovat, že jim loutkové divadlo nabízí možnost úplné umělecké jednoty od dekorací až po scénické postavy. Vytvářely se předpoklady pro pojetí loutkové inscenace jako jednoditého a nedělitelného uměleckého celku - divadelního artefaktu. Loutkářští výtvarníci měli ve třicátých letech k dispozici také rozsáhlou literaturu, zabývající se odborně technologií jeviště, scénováním i anatomii loutky. Informace o vývoji jevištní marionetové i maňáskové konstrukce byly pravidelně zejména díky Janu Malíkovi publikovány v Loutkáři. Právě pod vlivem loutkářského aktivisty Jana Malíka se začaly užívat široce i stylizované soustružené loutky i maňásci.

Do tohoto slibného vývoje však krutě zasáhla válka s okupací českých zemí a vznikem tzv. protektorátu Čechy a Morava. Nejprve došlo ke zničení asi čtvrtiny českých loutkových divadel, nacházejících se v českém pohraničí anež obsazeném Němci, další divadla byla zničena zákazem činnosti Sokola (1941) a po té i Orla. V té době „etapa amatérského loutkářství“ vrcholí. Znovu se mohla přitažlivost loutky naplno projevit až po druhé světové válce, ale to už byl vývoj českého loutkářství spjat hlavně s profesionalizací českých loutkových divadel a českým hračkářským průmyslem.